

Mål & Mæle · 2

1. årgang 1974

Samtaler

Faget grammatik handler om hvordan ordene står i sætningen. Men vi ved meget lidt om reglerne for hvordan sætningerne kommer efter hinanden, fx i samtaler. I dette nummer af M & M er der tre beskrivelser af »samtalens grammatik«.

På mange arbejdspladser kan der opstå lidt pinlige situationer, når folk træffer hinanden flere gange i løbet af dagen: skal man hilse igen, eller skal man ikke? Eller skal man starte en krampagtig samtale om ingenting? Man kunne måske bare sige »Dav igen!«

SIDE 14

I klasseværelset er der faste og traditionsrige samtalemønstre, som mest af alt ligner sproglig langbold.

SIDE 5

For de hårdkogte sprogbrugere, især politikere og journalister, er der særlige finesser at hente i samtalens grammatik. Læs om mesteren i pokersprog.

SIDE 21

Stå, sidde og ligge

En ko *står*, men et tusindben *sidder*. Hvorfor kan en vej *ligge* eller *gå*, men ikke *stå*? Hvad er forskellen på at spegepølsen *ligger på bordet* og *står på bordet*? Læs om hvor sindrige regler for brugen af *stå*, *sidde* og *ligge* vi behersker på brøkdele af et sekund, uden at vide det.

SIDE 26

Danske sen-navne

Er Olsen tyk eller tynd? Prøv selv at svare på sådanne spørgsmål om hædersmænd som *Hansen*, *Jensen*, *Petersen*, *Olsen*.

SIDE 9

Brevkasse om
Sprogligheder 2

Spørgeskema
om navne 4

Der spilles for meget
stikbold med danske
skoleelever 5

En lille snes ganske
almindelige dan-
skere 9

Dav Igen 14

Om åbenbarelsen.. 19

Pokersprog 21

Stå, sidde, ligge .. 26

Huo sit eget Moders-
maal icke høyt acter,
hand burde med
raadne Eg aff hans
Fæderneland at ud-
jagis, oc aldrig burde
saa værdig at actis,
at hand en Dansk
skulde kaldis.

Søren Poulsen
Gotlænder
(1599-1668)

SPROGLIGHeder

? Ordet *fremprovokere* har tit irriteret mig. Er det ikke en dobbelthet, og er *provokere* ikke tilstrækkeligt?

Jette Boserup,
København V.

! Nej da. Hvis man oplever *fremprovokere* som en dobbelthet, så er det nok fordi man kan latin. Det er rigtigt nok at *pro-* betyder 'frem' og *vocare* betyder 'kalde', og at ordet fra begyndelsen har betydet 'fremkalde'. Man kunne engang i dansk tale om at *provokere en abort* eller at *provokere uroligheder*.

Men sådan bruges ordet jo netop ikke mere. Det man *provokerer* i moderne dansk, er ikke handlinger, men personer, evt. dyr. Det vil sige at *provokere* betyder noget i retning af 'tirre' eller 'udfordre', og hvis vi drop- per *frem-* i *fremprovokere*, så kommer vi til at mangle et ord til forbindelser som *fremprovokere optøjer* – for *provokere* kan jo ikke bruges her.

I øvrigt er *frem-* brugt på fuldstændig normal måde: man kan *tvinge* en person så der kommer en tilståelse *frem*; det er at *fremtvinge en tilståelse*. Man kan lokke en person til at komme *frem* med en oplysning; det er at *fremlokke en oplysning*. Og selvfølgelig kan man også *provokere* en gruppe personer til at *fremkomme* med ukvemsord; det er at *fremprovokere ukvemsord*.

Der er ikke spor i vejen med *fremprovokere*.

EH

? BBH i Lille Værløse undrer sig over udtrykket »at rette smed for bager«, og vil gerne have en forklaring på hvordan det kan være opstået.

! Den helt bogstavelige betydning af udtrykket er 'at henrette smeden i stedet for bageren', men det bruges jo overført i betydningen 'straffe den uskyldige og lade den skyldige gå fri'. En typisk forbindelse er »Jamen, det ville jo være at rette smed for bager«.

Talemåden stammer fra J. H. Wessels digt *Smeden og Bageren*, skrevet o. 1780. Det handler om en smed der i et værtshusslagsmål har slået en anden ihjel og derfor står til dødsstraf. En kreds af brave borgere indfinder sig imidlertid hos dommeren og gør ham opmærksom på at byen kun har den samme smed. Derimod

er der to bagere, den ene oven i købet nær pensionsalderen, så hvorfor dog ikke tage ham i stedet for når der nu skal bødes med liv for liv? Dommeren mangler ingenlunde sans for denne form for rational kommunalpolitik og »bladrer i sin Lov omhyggelig;/ Men finder intet der for sig./ Hvorved forbuden er, for Smed at rette Bager.« Og derved bliver det: »Den Bager græd Guds jammerlig;/ Da man ham førte væk.«

Men nu er den jo gal: den moderne talemåde (der for resten slet ikke er så ny endda) har fået det til det modsatte, at *rette smed for bager*! Det hænger selvfølgelig sammen med at ikke ret mange tænker på hvor udtrykket er taget fra, og det er noget ganske normalt. Hvem tænker vel på at udtrykket »sluge kamelen«, stammer fra Bibelen (Math. 23, 24)?

Når vi nu først har glemt at det er et citat, så er der nogle tendenser i moderne dansk der kan begynde at virke. Vi siger ikke *det er i stedet for A at gøre B*, men *det er at gøre B i stedet for A*. Vi skulle altså vente »det er at rette bager for smed«.

Men da det nu er fuldstændig ligegyldigt om det er smeden eller bageren det går ud over (vi har jo glemt den oprindelige historie, og gad dog vidst om der ikke også er mange der slet ikke forstår ordet *rette* i denne forbindelse), så er der en tendens til der gør sig gældende. Det er en rytmeregel som sætter små ord forrest og store bagest hvis der i øvrigt ikke er nogen principper i en opremsning: *Svend, Knud og Valdemar – guld og grønne skove – snip, snap, snude –*

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går i rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

ARENA, Forfatternes forlag,
Gule Hus, Taarupgaard
8831 Løgstrup
og mærk det
SPROGLIGHEDER

sol, måne og stjerner – lås og lukke – tid og evighed – mål og mæle – vand, varme og sanitet – ret og rimeligt osv.

Man kan faktisk tydeligt mærke det: at *rette bager* for *smed* ligger ikke nær så godt i munden som *rette smed* for *bager*.

EH

? Til brevkassen »sproglig-heder«. Hedder det dispensanter, dispensater, dispensanter eller hvad?

GP

! Det kommer an på hvad det er for nogle. Er det dem der giver dispensation, eller dem der får det?

Der findes et latinsk ud-sagnsord der hedder *dispenso*, som betyder »administrere«, »fordele«. Det er det ord *dispensation* kommer af.

Af dette latinske ord kan man på dansk have 4 former der kan betegne personer:

1) *dispensat*, det betyder »en som har fået dispensation«. Det er den samme form man har i *prælat*, oprindeligt: »en som er blevet båret foran«.

2) *dispensand*, »en som skal have dispensation«. Samme form har man i *eksaminand*, »en som skal eksamineres«.

3) *dispensant*, »en som giver dispensationer«, samme form som *demonstrant*, »en der demonstrerer«.

4) *dispensator*, »den som giver dispensationer«, samme form som i *diktator*, »den som befaler«.

Derimod kan man ikke af det latinske ord få *dispensant*. Og her gives der ingen dispensation!

OT

? Kære Ole Tøgeby.

I Mål & Mæle nr. 1 skriver du at »på« bruges i andre forbindelser end de rent stedslige...« Ordet *stedslig* findes ikke i min udgave af Retskrivningsordbogen, du har måske en speciel udgave? Sådan en som dig burde være den første til at slå efter at alt er korrekt. Det korrekte er her *stedlig*.

Venlig hilsen

Yrsa Begot

Krotrenervej 73
2500 Valby

! Kære Yrsa Begot.

Ordet *stedslig* kan man ikke finde i nogen ordbog, indrømmet. Det behøver dog ikke at være noget argument for at det er ukorrekt. Der er nemlig en vis form for logik i det. Jeg MENTE ikke *stedlig*, for det betyder 'lokal'. Jeg mente altså ikke at ordet *på* havde lokal betydning. Og for at udtrykke det lavede jeg ordet *stedslig*. Det har ordbøgerne at notere sig til en anden gang.

Men hvis vi nu holder os til ordbøgerne, så lavede jeg ordet på samme måde som man sætter *-lig* til *tid* og *ret*. *tidlig* betyder det modsatte af *sen*, men *tidslig* betyder 'tidsangivende', 'som vedrører tiden', og *tidslig* står i den store Ordbog over det Danske Sprog. *retlig* betyder 'som opfylder lov og ret' mens *retslig* betyder 'som har med domstolene at gøre', og *retslig* står i Retskrivningsordbogen. Formen med *s+lig* bruges altså – når formen uden *s* er brugt til noget andet – til at angive 'det som vedrører' det der betegnes ved ordets første del.

Jeg har således blot udfyldt et hul i det stedlige sprog.

OT

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Tøgeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Gule Hus, Taarupgaard,

8831 Løgstrup.

Telf. (06) 64 41 41.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 25,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Kære Læser ...

Lidt længere fremme i bladet kommer der en artikel om de almindeligste danske navne og de fornemmelser vi har om de folk der har disse navne. For ligesom at være med i legen, kan du udfylde skemaet her nedenfor. Tænk på en hr. An-

dersen. Er han tyk eller tynd? Sæt kryds ved det du synes. Er han stilfærdig eller rask i det? Sæt kryds. Og sådan hele listen igennem. Når du så læser selve artiklen, kan du sammenligne dine egne fornemmelser med de forsøgspersoner der fortælles om.

	tyk	tynd	stilfærdig	rask i det	bleg	rødmosset	lys	mørk	fornem, stilfuld	jævn, bramfri
Andersen										
Carlsen										
Christensen										
Clausen										
Frederiksen										
Hansen										
Jensen										
Johansen										
Jørgensen										
Knudsen										
Larsen										
Madsen										
Nielsen										
Olsen										
Pedersen										
Poulsen										
Rasmussen										
Thomsen										

Der spilles for meget stikbold med danske skoleelever

Om samtalen i klasseværelset

NON SCHOLAE SED VITAE DISCIMUS
(Det er ikke for skolen men for livet vi lærer) stod der over Metropolitanskolens gamle bygning på Frue Plads i København.

Det er selvfølgelig noget sludder. Sætningen så at sige forudsætter at skolen ikke er en del af livet; og det er jo netop det den på mange læreres og elevers vegne vil hævde at den er.

Den lidt uheldige formulering kan nok skyldes at fyndordet på Metropolitan-skolen er et svar til Seneca, som over 1800 år tidligere bebrejdende havde skrevet NON VITAE SED SCHOLAE DISCIMUS (vi lærer ikke for livet men (kun) for skolen).

Undervisning anno 1974

Men trods besværgelsen på Frue Plads er Senecas hån af skolen stadig aktuel. Det kan man se hvis man undersøger hvordan lærer og elev taler sammen på et dansk gymnasium anno 1974.

L: Ja – Nu har vi talt noget om afsenderen i teksten, så kan vi prøve at finde ud af – hvordan ser nu adressanten ud?

(pause 17 sek.)

L: Hvordan ser – øh – vores adressat ud?

(pause 4 sek.)

L: Søren!

S: Det må være en højt uddannet mand.

L: Ja, hvor højt?

S: Det står der ikke noget om.

L: Jo, det gør der da!

S: Civilingeniør, eller sådan noget.

L: Ja ikke – der står hvilke eksamenspapirer: cand. merc., cand. økon., cand. polit. eller HD med afsætningsøkonomi, eventuelt – ikke. – Der står simpelthen specifikt hvilke eksamenspapirer der skal medbringes. – – – Der står noget helt andet, der egentlig ligger helt uden for det mere specifikke eksamenspapir?

(pause 2 sek.)

L: Ja, Peter!

P: Tale og skrive pænt, og tale tydeligt ...

L: Ja – – – Det er noget af det – – – men der, jeg synes, altså endnu stærkere, endnu højere krav til denne mand, end netop det at ku' ha' taget, eller afsluttet, en akademisk uddannelse? – – Hans?

H: At kunne opvise tilfredsstillende resultater fra en lignende stilling og have erfaring i mødeledelse ...

L: Ja –

H: Og have forhandlingsevne på højeste plan ...

L: Ja –

H: Og topspecialist.

L: Og topspecialist, ikke? Kunne opvise tilfredsstillende resultater ...

Enhver lighed med nogen nulevende dansklærer, inklusive denne artikels forfatter er tilfældig.

Dette er en lille tekst, ca. 1 min. af skoletimens 45. Men den kan sikkert give stemningen og mønstret.

Kunsten at føre en samtale

I samtalen kan man nemlig skelne mellem forskellige mønstre – ligesom man i en avis kan skelne mellem tekstarter som kronik, leder, nyhedsartikel, kommentar osv. De forskellige samtalemønstre kan beskrives med et billede: En samtale er som et boldspil hvor hver deltager har en kurv med bolde, og hvor boldene efter visse regler skal kastes op i luften. Hver bold er så et samtalemønne, og den bold der er i luften, er det emne som er »i luften« på et bestemt øjeblik i samtalen.

Det første samtalemønster kunne hedde »opvisning i nyere pigegymnastik« eller »kunsten at føre en samtale«. Det er det bøgerne i takt og tone skriver om. 5-6 mennesker står i en rundkreds, én tager en bold op af sin kurv og kaster den op i luften. Alle de andre følger den opmærksomt; en af de andre griber den og kaster den igen op i luften, en tredje griber den og så videre, indtil den første får den og putter den ned i sin kurv.

Et andet mønster er »hvem kaster højest«. Alle deltagerne kaster på en gang en af deres egne bolde op i luften, og alle bolde falder til jorden uden at blive grebet. Alle kaster en ny bold osv.

Et tredje mønster er »boldekvilibristen« eller »pokersprog« som omtales andetsteds i Mål & Mæle: Politikeren står over for pressen. En journalist kaster en stor tung bold direkte mod ministeren. Han lader som om han griber, men fisker lynhurtigt en diminutiv bold op af sin kurv og kaster den højt op i luften. Journali-

sten samler sin egen bold op igen og prøver igen, osv.

Hvilket spil er det nu der foregår i vores eksempel, som ikke er ualmindeligt for danske skoler.

Spørgsmål som kontaktannoncer

Af de ca. 25 mennesker der er tilstede er der én der taler hveranden gang. Det er også ham der åbner og lukker spillet. Det er læreren.

Det ser umiddelbart ud til at han indleder med et spørgsmål: »Hvordan ser nu adressaten ud?«

Der er imidlertid mange ting der taler for at det ikke er noget spørgsmål. Sætningen er ganske vist i spørgeform, dvs. med omvendt ordstilling, eller med et hvord først. Men når man bruger sætninger i spørgeform, plejer det at være fordi man ikke kender svaret men gerne vil have at den anden oplyser en om det.

Hvis nu den spørgende kender svaret og den adspurgte ved at spørgeren kender svaret, så fungerer spørgesætningen ikke som spørgsmål. Hvis en fyr går hen til en laber larve på Rådhuspladsen og spørger:

– Hvad er klokken?

så er det klart for larven at det ikke er et spørgsmål, for der er mindst to store ure som kan ses når man står på Rådhuspladsen. Spørgesætningen fungerer altså som en kontaktannonce eller en inklination. Hvis pigen svarer: »5 min. over 9« betyder det altså *nej*.

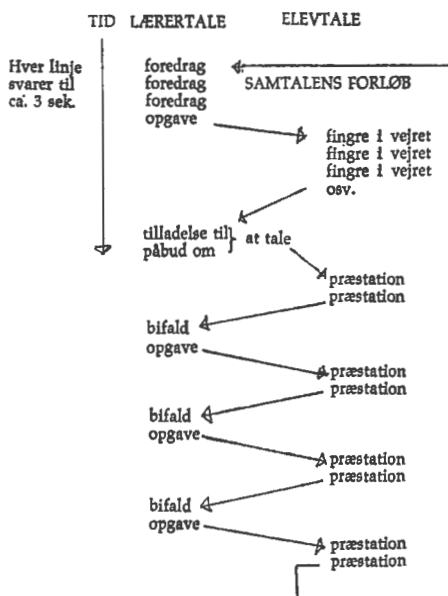
Sådan er det også med lærerens spørgsmål. Læreren spørger ikke for at få noget at vide, og det ved eleven godt. Man kan se det af at ingen svarer umiddelbart på spørgsmålet, skønt – som det fremgår – nogen af eleverne har visse forslag. Det må altså være noget andet.

Spørgesætningen på Rådhuspladsen blev opfattet som den gjorde på grund af den situation der omgav den: Tidspunktet, kl. 21,05, stedet tæt ved biografer og barer, og diverse laber-larve-rekvisitter. Lærerens spørgesætning er også bestemt af omgivelserne, nemlig: Klasseværelse, kl. 8-14, eksamen med karakter om tre uger, osv. Lærerens indledningsreplik kan altså opfattes som OPGAVE eller PRØVE.

I de lange pauser der følger efter lærerens spørgsmål må man tænke sig at eleverne rækker fingrene i vejret. Hvis der er for få, fortsætter pausen. Når læreren i l. 6 siger *Søren!* er det altså en TILLADELSE til eller PÅBUD om at tale.

Om elevernes »svar« kan man nu lave det samme ræsonnement som om lærerens »spørgsmål«. Hensigten med at Søren fortæller læreren at adressaten i teksten skal være civilingeniør, er ikke at give læreren en oplysning han måtte mangle. Det viser sig da også af lærerens gensvar; han kan selv udvide svaret betydeligt, (l. 12): *der står hvilke eksamenspapirer ...* I almindelige spørge-svaresituationer ville det være en helt fjumset reaktion:

– Hvad stod der om fodboldkampen i avisen?

– Der stod at AB vandt 5-3.

– Ja ikke, der stod at AB pressede hele kampen men desværre lavede to selv-mål.

Elevernes replikker er altså ikke SVAR eller OPLYSNINGER, men snarere PRÆSTATIONER.

Din tale skal være ja ja

Næsten alle lærerens gensvar indledes med *ja*. Dette ord plejer at udtrykke at man bifalder en udtalelse. Denne lærer bifalder eller roser altså meget – helt i overensstemmelse med den moderne pædagogiks grundsætning om at det bedre kan betale sig at belønne end at straffe, hvis man vil have nogen til noget. Talrige rotteforsøg har vist det. Men svaret i l. 8 *ja, hvor højt?* er fx ikke særlig værdifuldt som ros for eleven, for det bringer ham bare fra asken og i ilden; før havde han en opgave han kunne klare, nu fik han straks en ny og sværere. Belønninger plejer at være noget den belønnede har glæde af. *Ja* i l. 12 er derimod en større

belønning. Læreren skifter elev. Lærerens gennemgående bifaldende form er altså mere et ritual end egentlig bifald. Dog må lodrette fejl have en lille rettelse som i l. 10.

Skematisk kan man altså fremstille samtale-mønstret som på side 7.

Stikbold med handicap

Hvis vi skal beskrive dette mønster som et boldspil, så hedder det halli-hallo, det er en form for stikbold, med handicap. Læreren kommer med en kurv fuld af bolde, eleverne har ingen. Læreren tager en op, kaster den lidt op i luften, hvor alle elever følger den med åndeløs spænding. Læreren griber den selv og kaster den direkte mod en af eleverne. Kan eleven ikke gribe, giver det strafpoint. Griber eleven bolden, skal hun kaste den i en blød bue tilbage til læreren, der straks kan kaste en ny hård bold mod eleven. Kan eleven gribe 4-7 bolde i træk, får hun pluspoint, og så fortsætter læreren med atter at kaste en bold op i luften.

Det er ikke tilfældigt at dette samtale-mønster ligner stikbold med handicap – handicappet består i at eleverne, i modsætning til halli-hallo og stikbold, ikke må løbe for at undgå bolden. Som undervisningsform hedder mønstret Kapers organiserede klasseundervisning. (Det er ham med den tyske grammatik.) Det er i følge ham meget vigtigt med den lange pause efter det indledende spørgsmål; som han selv siger det i sin *Den daglige Undervisnings Form. Kortfattet Didaktik ud fra Praxis* 1903:

»Hver Elev skal hele Tiden føle sig usikker; blot et Holdepunkt for en Berregning er nok til at berolige det let-sindige Gemyt og føre Tankerne ud i det blå. Ved Klasseundervisning kan dette let undgås, blot man passer på, at en Elev på ingen Måde er fri, fordi han

een gang i Timens Løb har fået Spørgsmålet.«

Det er egentlig en underlig måde at drive skole på. Hvis børnene har brug for en bestemt viden eller nogle bestemte færdigheder, så er det underligt at samfundet lader en vis gruppe af befolkningen spille stikbold med handicap med dem i 6 timer om dagen.

Man kunne godt tænke sig at undervisning foregik på en anden måde. Man kunne tænke sig at det var dem der ikke vidste noget der spurgte, mens det var dem der vidste noget der svarede. Det ville være en mere naturlig måde at overføre viden på. Børnene skulle så deltage i de aktiviteter og samtale spil der ellers finder sted, og der skulle altid være tid til et lille spil volleyball om de emner som børnene havde brug for at vide noget om.

Men hvorfor er det så ikke sådan? Det kunne nemlig godt være at voksne havde en elementær glæde ved at fortælle børn noget de ikke vidste i forvejen, men næppe at de havde speciel forkærlighed for at spille stikbold med handicap. Man kunne også godt tænke sig at elever kunne lytte til emner de virkeligt interesserede sig for, men næppe at de vil være skydeskiver for lærerens prøver og opgaver.

Nej, forklaringen ligger uden for situationen uden for klasseværelset. Læreren henter sin belønning i form af lønningspose og forfremmelse. Eleven investerer i fremtiden, i eksamen, i stilling, i prestige. Ved den institution der lægger mere vægt på kontrol og præstation, end på interesse og oplysning er der effektivt sørget for at Seneca stadig har ret: NON VITAE SED SCHOLAE DISCIMUS.

Ole Togeby, f. 1947,
adjunkt i dansk sprog
ved Københavns Universitet

En lille snes ganske almindelige danskere

Denne artikel handler om de mest almindelige danske sen-navne. Det er, med ganske få og små ændringer, et radioforedrag som C. A. Bodelsen holdt i slutningen af 1950'erne.

Udgangspunktet for det lille experiment jeg gerne vil fortælle for Dem, er en iagttagelse jeg har gjort med mig selv: jeg har lagt mærke til at en del af de almindelige danske navne vækker en forestilling hos mig om hvordan vedkommende – Olsen, Rasmussen etc. – ser ud, og denne forestilling er tit helt forskellig fra de Olsener og Rasmussener osv. jeg faktisk kender. Ved at spørge mig for opdagede jeg at mange andre havde det på samme måde, og – hvad der var mærkeliggere – de havde ikke sjældent det samme billede af Olsen, Rasmussen osv. som jeg selv.

Dette er i sig selv et mærkeligt fænomen. Man plejer at regne med at egenavne ikke har nogen betydning i samme forstand som andre ord: hvert af dem angiver kun eet bestemt individ. Ordet *hest* derimod angiver en bestemt klasse af dyr – en klasse med mange medlemmer. Egennavnet er som en vilkårlig etiket, som når man fx skriver *ans* på en mappe med ansøgninger.

På denne måde får fænomenet en vis principiel betydning for sprogvidenskab, og kan måske belyse hvad det egentlig vil sige at et ord betyder noget.

Men det mærkeligste ved det er jo at den betydning mange mennesker åbenbart lægger ind i navnene, for så vidt de forestiller sig noget om deres indehaveres ydre ved dem, jo er en ren og skær fiktion. Der er masser af mennesker der hedder Hansen, Olsen, Madsen osv., og vi ved jo godt allesammen at de slet ikke ser ens ud.

De danske sen-navne

For nu at få noget materiale til nærmere belysning af fænomenet, lavede jeg et spørgeskema (se side 4) som jeg bad 50 studenter besvare. På det stod der 20 af de almindeligste danske navne plus 5 par egenskaber, nemlig *tyk/tynd* – *stilfærdig/rask* på det – *bleg/rødmosset* – *lys/mørk* – *fornem* og *stilfuld/jævn* og *bramfri*. Og jeg bad så forsøgspersonerne sætte kryds ved de egenskaber som de forbandt med navnet.

Egenskaberne havde jeg valgt sådan at der var eet par (*lys/mørk*) som ikke for den almindelige bevidsthed har noget at gøre med folks *væsen*, mens de andre er egenskaber som almindeligvis opfattes som en del af folks væremåde og karakter. Det gjorde jeg for at prøve om forsøgspersonerne også havde fornemmelser ved så tilfældige og ubetydelige egenskaber som *lys/mørk*, eller om de kun fæstede sig ved de mere karakteristiske egenskaber. Jeg lagde en vis vægt på forskellen *fornem/jævn*, fordi jeg tænkte mig muligheden af at alle de andre fornemmelser man havde ved navnene, var forbundet med social anseelse eller prestige.

For ikke at blive misforstået vil jeg gerne forudskikke den bemærkning at jeg slet ikke deler den i visse kredse herskende uvilje mod de danske sen-navne. Jeg synes det er udmærkede navne, jeg har selv et af dem, og jeg kan bedre lide dem end navneforandringsnavnene.

Er Christensen levedygtig?

Og hvad var så resultatet af disse spørgsmål? Det viste at der var en overraskende enighed om de forestillinger forsøgspersonerne forbandt med disse navne.

Af en eller anden grund var der dog 4

af dem hvor meningene var så delte at man kan sige at de slet ikke fremkaldte fælles forestillinger. Det var Clausen, Frederiksen, Jensen og Knudsen.

Men iøvrigt var enigheden mht. mange af personerne forbavsende. Det der undrede mig mest var at der ved parret *lys/mørk* var stor enighed ved flere af navnene, fx var der 20 som fandt Christensen lys, og kun 8 fandt ham mørk. Og Petersen fandt 18 lys og kun 5 mørk.

Nu kunne De måske tro det er fordi der formodes at være flere lyse end mørke folk i Danmark. Men det kan det ikke være, for der var adskillige af navnene hvor de fleste opfattede manden som mørk fx *Larsen*, *Thomsen* og *Johansen*.

Det syntes jeg var overraskende, for her i landet har det jo ikke nogen prestige-værdi at være lys eller mørk, idet de mere naive raceteorier jo aldrig har bidt videre på os.

Ved egenskabsparret *bleg/rødmosset* var der også en forbavsende enighed ved flere af navnene. Fx opfattede 33 *Olsen* som rødmosset og kun 5 som bleg, og ved *Madsen* var de tilsvarende tal 27 og 5. Omvendt var der 16 der mente *Johansen* måtte være bleg og kun 6 der mente han var rødmosset. Og *Nielsen* opfattede 17 som bleg og kun 3 som rødmosset.

Forsøgspersonerne var tilbøjelige til at kæde visse egenskaber sammen. Ved de navne hvor flertallet fandt en mand rødmosset, fandt et lignende flertal ham også rask på det og omvendt: når han er stilfærdig er han også bleg.

Den egenskab som der var mest enstemmighed ved, var modsætningen *tyk/tynd*. *Olsen* opfattede fx 44 som tyk. Der var kun 1 der opfattede ham som tynd: åbenbart en stakkels asocial løsgænger der er kommet udenfor folkefællesskabet. Ligeledes ved *Madsen* og *Hansen*, som

næsten alle forestillede sig som tykke. Omvendt var der stor enighed om at *Christensen* er tynd. Den tyndeste af dem allesammen var *Poulsen* som kun 4 bedømte til at være tyk.

Ved en del af navnene drejer det sig åbenbart om *typeforestillinger* med hele sæt af egenskaber. *Olsen* forestillede for søgspersonerne sig fx som en tyk mand, rask på det, rødmosset, jævn og bramfri.

Og *Carlsen* og *Madsen* ligeledes.

Den stakkels *Christensen* derimod var tynd, stilfærdig, bleg, lys og stilfuld – han er faktisk næsten slet ikke levedygtig.

Derimod er det eneste man kan blive enige om mht *Jørgensen* at han er tynd.

Petersen er tynd, stille, lys, bleg og bramfri.

Larsen er bleg og mørk og af ubestemmelig livvidde og fornemhed.

Nielsen er en meget nobel type: han er tynd, stilfærdig, bleg, lys og stilfuld. *Poulsen* er også tynd og stilfærdig og endnu stilfuldere.

Det var altså materialet.

Sociale fordomme og snobbeværdi

Spørgsmålet er nu: hvad kan grunden være til disse underlige forestillinger, som jo altså umuligt kan have den mindste rod i virkeligheden.

Jeg må først bemærke at det jo kun var *efternavnene* jeg undersøgte. *Fornavnene* ville sikkert have givet endnu mere enstemmige udslag, men det er jo også noget helt andet med dem, for de er jo re-

sultatet af ens forældres vilkårlige valg og er derfor underkastet skiftende moder, og afspejler forældrenes kulturelle og sociale stilling på forskellige måder. Faktisk er der jo fornavne som direkte leder tanken hen på ungdomskriminalitet og politirapporter.

En ejendommelig ting er det her, at mens en hel del af sennavnene altså vakte ikke videre smigrende forestillinger, er dette åbenbart slet ikke tilfældet med de fornavne de er dannet af. Forsøgspersoner viste en næsten enstemmig uvilje mod Olsen og Madsen, men Ole og Mads er jo modenavne i bourgeoisiet.

Man kunne tænke sig at de forestillinger som forsøgspersonerne forbandt med disse navne, skyldtes visse sociale forhold. Sen-navnene konkurrerer med navneforandringsnavne. Derved sker der en stadig udvandring fra sen-navnene, og den består af folk der er på vej opad den sociale rangstige. På den måde sker der en stadig udtynding af sen-navnenes snobberiværldi.

Ja, derved går det nok noget ud over alle sen-navnenes prestige, men det kan ikke forklare hvorfor det her netop er gået ud over ca. halvdelen af dem der blev undersøgt. Faktisk var der en hel række af sen-navnene som forsøgspersonerne forbandt med fornemhed.

Man kunne også tænke sig at det havde noget at gøre med navnets *sjældenhed*, idet sjældenhed jo har en prestige- og snobbeværdi. Men besvarelserne viser at det ikke kan være derfor. *Jensen* er fx et mere almindeligt navn end *Olsen*, mens næsten alle fandt Olsen jævn, var der dobbelt så mange der fandt Jensen fornem som jævn. *Andersen* hører jo også til de almindelige navne, men flertallet forbandt det med fornemhed.

Nogen rolle kan det vel spille om der er berømte bærere af navnene. At to af

vore største forfattere har heddet Jensen og Andersen, kan have bidraget til at forsøgspersonerne satte dem så højt på fornemhedsskalaen.

Man kunne sige at det trækker et navns prestige ned når humoristerne har haft travlt med det, som fx i tilfældet *Olsen* og *Madsen*. Men egentlig er dette jo en cirkelslutning, for hvorfor skulle humoristerne gøre det hvis de og deres læsere ikke i forvejen havde en bestemt fornemmelse ved navnet?

Derimod kunne jeg tænke mig at den populære humor havde en vis negativ og indirekte virkning i så henseende. Når humoristerne har drevet rovdrift på *Olsen* og *Madsen*, så holder romanforfatterne op med at kalde deres helte sådan, og på den måde går de navne glip af en glans de måske ellers ville have fået.

Navnenes vurdering skifter formodentlig med døgnets begivenheder. Når *Carlson* næsten entydigt af forsøgspersonerne beskrives som rask på det, kan det skyldes kaptajnen på det skæve skib eller styrmand Carlsens flammer, og hvis der engang skulle opstå en Hollywoodskuespiller af ufattelig elegance, charme, slankhed og sex appeal som hed *Olsen*, ville besvarelserne nok forme sig anderledes mht. det navn.

I nogle tilfælde tror jeg den forestilling man forbinder med navnene, går tilbage til tidlige barndomserindringer, som kan være fortrængt fra hukommelsen. Det kan forklare de tilfælde hvor et par enkelte forsøgspersoner går stik imod det store flertal, men det kan naturligvis ikke forklare hvorfor så mange forsøgspersoner er så enige, for vi har jo ikke de samme barndomsindtryk. *Rasmussen* forestiller jeg mig som en høj tynd mand med et lyst busket overskæg. Han er snedker og har et blåt forklæde på.

Nu har jeg kendt mange folk der hed

Rasmussen, deriblandt to der var snedkere, men ingen af dem ser i mindste måde sådan ud. Jeg kan kun forklare det ved at det er en tidlig glemt barndoms-erindring, muligvis fra en billedbog.

Er en imbibl stor eller lille?

Men den stærkeste faktor ved disse forestillinger tror jeg skyldes lyd- og bogstavsymbolik.

Man har længe været klar over at visse lyde vækker forestillingen om noget småt, fint eller tyndt, mens visse andre får en til at tænke på noget stort eller mørkt.

Man har fx forelagt forsøgspersonerne kunstige ord og sagt til dem: »Her har De ordene imbibl og ombuba. Det ene er et stort dyr, det andet er et lille dyr. Hvilket af dem er hvad?« og så svarer næsten alle at imbibl er det lille dyr og ombuba det store.

Når de fleste af mine forsøgspersoner med navnene Christensen og Nielsen forbandt forestillingen om en tynd, lys mand tror jeg det må hænge sammen med at disse navne indeholder hvad fonetikerne kalder meget lyse lyde – at fonetikerne har fundet på den betegnelse siger jo i sig selv en del.

Og mon ikke Olsens næsten enstemmigt vedtagne rundhed skulle komme af det store O hans navn begynder med?

Jeg tror at der her ikke alene er tale om det velkendte fænomen lydssymbolik, men også om bogstavsymbolik. O'et i Olsen er ikke alene en rundet lyd, selve bogstavet er jo også rundt.

Christensen og Clausen stavede jeg med C på skemaet, og hvis jeg havde stavet det med K er jeg ikke sikker på at forsøgspersonerne havde reageret på samme måde overfor dem. C er jo nemlig et sjældent bogstav på dansk. Det ser lidt

fremmedartet og derfor efter vor sædvanlige nationale indstilling også fint ud.

Forklaringen på dette mærkelige: at man forbinder et bestemt billede med et navn, skønt man meget godt ved at det ikke passer, og ikke kan passe, vil jeg altså sige er at søge i de associationer som navnet er omgivet af, og som dels kommer fra omverdenen, fx litteraturen, humoristerne, de berømte bærere af navnet, og dels – måske hovedsagelig – fra navnets eget lyd- og skriftbillede, altså lyd- og bogstavsymbolikken.

Jeg tror at alle ords betydning har et sådant element af associationer. Hvis vi tager et ord som *æble*, så består dets betydning af en fast kerne: en frugt af den og den slags. Men uden om denne kerne er der en kreds af associationer: paradiset, Paris' dom, æblet som symbol på efterårsstemninger, og modenhed osv. Denne aura af associationer er det digterne spiller på. Men i den daglige brug træder den i baggrunden for den centrale kerne af betydning, som er den man normalt har brug for i almindelig tale.

Pointet her er at personnavne ingen sådan kerne har. Der eksisterer simpelthen ikke nogen fælles betydning af et navn som *Hansen*, fordi alle Hansener er forskellige, og navnet ikke direkte angiver hvordan de er.

Derfor kommer den aura af associationer som også de er omgivet af, til at dominere og få frit spil, lige som vi kunne forestille os hvad som helst ved ordet *æble* og lade os lede helt og holdent af de fornemmelser dets lyd indgav hvis det var et ord vi havde fundet i et os ukendt sprog, og vi ikke havde nogen anelse om hvordan det der kaldtes æble egentlig så ud.

C. A. Bodelsen, f. 1894,
professor i engelsk,
Københavns Universitet

Dav igen

Jeg har et problem. Jeg arbejder på et kontor, og kontoret ligger på en lang gang sammen med en masse andre kontorer. Når jeg går hen ad gangen, så oplever jeg flere gange om dagen en vag fornemmelse af ubehag og frustration; det er noget der især sker når jeg møder og passerer andre der også arbejder på gangen. Situationen virker på en eller anden måde lidt pinlig, og af en eller anden grund føler jeg det nødvendigt at smile undskyldende til den jeg passerer. Somme tider kan jeg ikke lade være med at ud-slynge en eller anden halvkvik bemærkning i forbifarten; og ikke sjældent oplever jeg mig selv falde i snak med den jeg møder, uden egentlig at have noget at snakke om med ham, og uden på forhånd at have haft noget som helst ønske om at indlede en samtale.

Da jeg blev opmærksom på problemet, begyndte jeg at iagttage hvordan andre opførte sig; og det så faktisk ud til at de havde det nogenlunde ligesom mig. Siden har jeg så snakket med en hel del om det, og har fået bekræftet at min oplevelse af ubehag og frustration ikke er mit private problem, det er noget jeg åbenbart deler med de fleste andre der også arbejder på et sted hvor der er lange gange. Der er altså tale om et socialt problem, og spørgsmålet er så hvordan man skal forklare det.

Hvor folk mødes igen

Det første skridt må være at få nøjere forklaret hvad der er det særlige ved den

slags situationer hvor man har oplevelsen. Det ser ud til at der altid skal være mindst to personer med, som så begge har ubehagsfølelser; endvidere ser det ud til at de normalt skal kende hinanden på forhånd, at de skal være i færd med at passere hinanden, og at passagen skal foregå på et fællesareal – altså f.eks. en kontorgang. Nu er der faktisk mange mennesker der befinder sig i den slags situationer dagligt uden at opleve det som pinligt, så der må være noget der mangler. Det viser sig da også at der er endnu en betingelse der skal være opfyldt: det skal være anden (eller en senere) gang på samme dag de to personer mødes. Spørgsmålet må derfor nu være, hvad der adskiller situationen første gang to bekendte mødes og passerer hinanden, fra anden gang. Den eneste forskel synes at være at første gang hilser de på hinanden, anden gang gør de det ikke.

Vi har altså nu set at fravær eller tilstedeværelse af hilsen i situationen hænger sammen med tilstedeværelse eller fravær af oplevelsen af ubehag. Nogen kunne måske så tro at problemet ville være løst hvis man bare gik over til at hilse også når man mødtes anden gang. Enhver der har lyst kan jo gøre eksperimentet og se hvad der sker . . .

Sagen er altså den, at selv om vi har konstateret en sådan sammenhæng, så har vi endnu ikke forklaret problemet; det er stadigvæk mystisk hvorfor det opleves som pinligt at passere én man kender på et fællesareal hvis det er anden

gang det sker på samme dag, og hvorfor man så opfører sig som man gør. For at komme videre må vi derfor se på hvad det egentlig er der foregår når man hilser på hinanden.

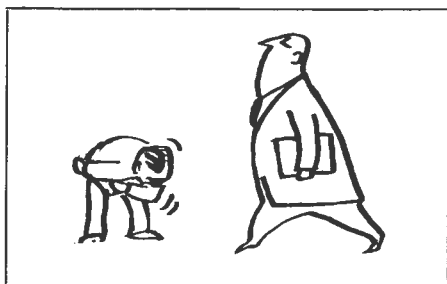
Lad os først slå fast at det at hilse er en handling; somme tider udføres den ved en eller anden form for gestus eller mimik alene, men oftest sker det i kombination med et eller andet sprogligt udtryk: »goddag«, »dav«, »hej«, el. lign. Endvidere kan vi notere at det at hilse er defineret som en gensidig handling: hvis den ene hilser på den anden, så skal den anden også hilse på den første. Endelig kan vi konstatere at selve det at hilse, er noget der forekommer i alle samfund og grupper, mens måden man gør det på og de nærmere omstændigheder ser ud til at variere stærkt fra samfund til samfund og fra gruppe til gruppe. Hvilken hilseformular man bruger i det enkelte tilfælde, afhænger bl.a. af hvor godt eller dårligt man kender hinanden, og af hvilke sociale positioner man har i forhold til hinanden; siger man f.eks. *goddag*, så har man som regel et andet og mere formelt indbyrdes forhold end hvis man siger *dav* eller *hej*.

Jeg har fredelige hensigter

Hvad karakteriserer så de situationer hvor man hilser? Ja, grundbetydningen er noget i retning af: »Jeg har fredelige hensigter«; man hilser f.eks. når man kommer ind til en gruppe mennesker i et mødelokale, når man sætter sig ned ved et bord i kantinen hvor der er nogen i forvejen, når man kommer hjem til sin familie fra arbejde, eller når man kommer ind i en forretning eller et kontor. At hilse i den slags situationer, kunne man kalde den *introducerende hilsen*. Fælles og ty-

pisk for situationer hvor den forekommer, er at en person kommer »udefra« og bevæger sig ind på et »privat« territorium for at indlede et socialt samvær (som regel en eller anden form for samtale) med »besidderen« af territoriet. Det er som regel den der kommer »udefra« der hilser først; og med sin hilsen meddeler han at han ønsker samvær med den anden, og at han anerkender den andens ret som »territoriebesidder« til at afgøre om dette samvær kan gå i gang. Ved at gengælde hilsenen meddeler den anden at han er villig til at indlede samværet, og han accepterer dermed det fremsatte ønske. Det betyder at de to parter ved at hilse på hinanden, i fællesskab bekræfter territoriets status som »privat« og hinandens rolle som henholdsvis »indtrænger« og »besidder« af dette territorium. Hvis de yderligere ikke kender hinanden på forhånd, så betyder udvekslingen af hilsener videre at de dermed har anerkendt et kommende bekendtskabsforhold med hinanden.

På grundlag af denne grove beskrivelse af den introducerende hilsen, kan vi sige noget om hvad det betyder at lade være med at hilse i den slags situationer. Hvis den der kommer »udefra« undlader at hilse, så benægter han dermed territoriets status som »privat« og den andens rolle som »besidder« af det, og samtidig meddeler han altså at han ingen interesse har i at indlede et socialt samvær med den anden; det er derfor man normalt ikke hilser når man kommer ind i en togekupé. Situationen i et venteværelse kan illustrere at det kan være vanskeligt at afgøre om et territorium skal betragtes som »privat« eller »offentligt«, og om de allerede tilstedeværende har særlige rettigheder i forhold til det: nogen hilser slet ikke når de kommer ind, andet gør det mumlende, og atter andre gør det eftertrykkeligt højt. Hvis den der er i territoriet, undlader at

besvare en hilsen, så afviser han dermed »indtrængerens« ønske om samvær, eller han meddeler at han er meget uvillig til at acceptere dette ønske; det sidste er noget af det der karakteriserer skrankepave-opførsel.

Den genetablerende hilsen

Der findes imidlertid også situationer hvor hilsenen ikke fungerer som introduktion til et kommende socialt samvær, situationer hvor den eneste sociale kontakt mellem to parter er selve udvekslingen af hilsener. Disse situationer er af den type vi beskrev i begyndelsen. Det der var karakteristisk for dem, var at de to parter er »bekendte« på forhånd, at territoriet er »offentligt« i forhold til dem begge (d.v.s. ingen har særlige rettigheder over det), og at de passerer hinanden. At hilse i den slags situationer kunne man kalde den *genetablerende hilsen*. Tidligere var det sådan i Danmark at den med lavest rang eller position skulle hilse først, men i dag synes der ikke at være nogen fast regel. Ved at de to parter overhovedet hilser på hinanden i denne situation, meddeler de gensidigt at de genkender hinanden; det betyder at de ved at udveksle hilsenerne, i fællesskab bekræfter deres roller som »bekendte«. Ved kun at hilse meddeler de samtidig at deres individuelle mål med at befinde sig på territoriet, ikke har noget med den anden at gøre, og derved bekræf-

ter de territoriets status som »offentligt« i forhold til dem begge.

På baggrund af disse bemærkninger om den introducerende og den genetablerende hilsen, kan vi nu sige noget om hvad det betyder når to personer passerer hinanden uden at hilse: dermed meddeler de og får gensidigt bekræftet at de er »fremmede« for hinanden, og at ingen af dem er interesseret i at indlede et socialt samvær med den anden.

Men hvis man nu faktisk kender hinanden, så betyder fraværet af hilsenen under passage at man benægter dette bekendthedsforhold; som enhver ved, kan dette bruges til ikke blot at meddele en »bekendt« at man er blevet sur på ham, men også til at opretholde et allerede eksisterende »uvenskab«.

Ude af øje?

Dermed har vi sådan set forklaret hvorfor det opleves som ubehageligt at lade være at hilse når man passerer én man kender på et fællesareal anden gang på samme dag: selv om man ikke mener det, kommer man til at meddele at man er blevet »fremmede« for hinanden, at bekendthedsforholdet er blevet »dårligt«.

Men hvorfor gør man så ikke ligesom første gang, hvorfor hilser man ikke bare en gang til? For at besvare det spørgsmål må vi se lidt nærmere på hvornår man har brug for den genetablerende hilsen. Man har jo først behov for at få bekræftet et bekendthedsforhold når der kan være tvivl eller usikkerhed om det stadig eksisterer uændret. Enhver kender til følgende situation: man skal møde en »bekendt« som man ikke har set længe, og man kan ikke lade være med at spekulere over om han i mellemtiden har forandret sig – er blevet »fremmed« – eller om han er den »samme« som tidligere.

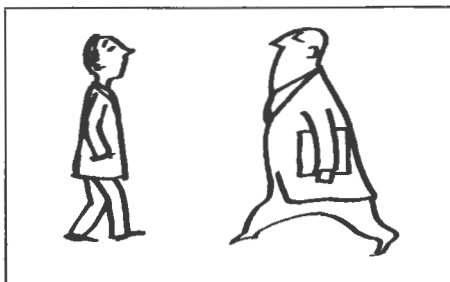
Man kunne så tro at det bare er fravæ-

rets varighed der bestemmer hvornår man hilser igen. Det synes imidlertid ikke at være tilfældet. Hvis to kolleger f.eks. har været til fest sammen en aften og først tager afsked med hinanden kl. 5 om morgenen, så hilser de på hinanden i forbifarten hvis de mødes kl. 9 samme morgen på deres arbejdsplads. Hvis de så først mødes og passerer hinanden igen kl. 15 på gangen, så hilser de ikke; men hvis de derefter mødes i supermarkedet i byen kl. 16, så hilser de.

I stedet for at se på fraværets varighed, må man åbenbart se på dets karakter. Hvad er fælles for fraværet kl. 5-9 og fraværet kl. 15-16, og hvad adskiller fraværet i disse to perioder fra fraværet kl. 9-15? Den eneste forskel ser ud til at være, at i de tilfælde hvor de to parter hilser efter fraværet, dér har de i fraværsperioden hver for sig været i sociale situationer der ingen praktisk forbindelse har med hinanden; i hver sit hjem, eller på hver sin vej; og i det tilfælde hvor de ikke hilser, har de været i situationer der er praktisk forbundne: fælles arbejdsplads. Man skal altså have været i »praktisk uforbundne« situationer før man hilser på hinanden igen efter en fraværsperiode, det er ikke nok bare at have været uden for syns- og hørekontakt.

At dette generelt er tilfældet, kan også illustreres med eksempler fra familielivets område: har man været i byen for at købe ind, så hilser man når man kommer hjem igen, men har man været ude i haven at arbejde, så hilser man ikke når man kommer ind igen; har man sovet i samme værelse om natten, så hilser man når man vågner, men har man siddet og arbejdet i hver sit rum, så hilser man ikke når man bagefter mødes i stuen.

Nu kan vi så forklare hvorfor »bekendte« hilser hver dag første gang de mødes på en fælles arbejdsplads: de ved begge at de

siden sidst har været i »praktisk uforbundne« situationer, og uden den andens vidende kunne der derfor være sket noget som havde ændret deres indbyrdes forhold, gjort dem »fremmede« for hinanden; ved at hilse bekræfter de at dette ikke er tilfældet, at bekendthedsforholdet stadig er uændret. Vi kan også nu forklare hvorfor »bekendte« ikke hilser anden gang: det ville nemlig så betyde at de havde glemt den første gang, eller at de på trods af hvad der var tilfældet, antog at den anden siden sidst havde været væk fra den fælles arbejdsplads. At hilse anden gang ville altså medføre en alvorlig belastning af det bekendthedsforhold som hilsenen netop skulle bekræfte.

Jeg burde egentlig hilse, men ...

Dilemmaet er klarlagt, og oplevelsen af ubehag forståelig. Hvad enten man hilser eller lader være anden gang man møder en »bekendt« på gangen på en fælles arbejdsplads, så vil det pludselig gøre forholdet til et problem. Men hvordan løser man så dette problem i praksis? I indledningen nævnte jeg at der var mindst tre karakteristiske måder man opførte sig på i den situation: 1) man sendte hinanden »undskyldende« smil, 2) man udvekslede »kvikke« bemærkninger i forbifarten, og 3) man »faldt i snak«. Alle tre måder at opføre sig på er forsøg på at mindske eller løse problemet, og vi skal kort se på hvordan de hænger sammen med dilemmaet.

1) At smile til hinanden er et helt normalt ledsagefænomen til den genetablerende hilsen, og smilet i sig selv kan altså ses som en reduceret hilsen der ikke medfører de belastninger som det at hilse ville gøre. Det man »undskylder« med smilet, er at man ikke hilser som man »egentlig burde«, og samtidig får man så meddelt at den anden ikke skal drage den slutning at man er blevet »uvenner«.

2) Det ser ud til at gælde generelt at det at sige en vittighed på en anden tilstedeværendes bekostning, er en fjendtlig udfordring hvis den anden er en »fremmed«, men at det til gengæld bekræfter og styrker solidariteten hvis den anden er én man kender godt. I tilfældet her forsøger man altså med den »kvikke« bemærkning til den anden, at opveje belastningen af bekendtshedsforholdet ved lige som at overmarkere dets indhold af solidaritet.

3) Af det foregående skulle det være klart, at opretholdelsen af et bekendtshedsforhold bl.a. afhænger af om der med mellemrum foregår »fornyende« socialt samvær mellem parterne, et samvær som ofte vil tage form af en samtale. Ved at omdefinere situationen på gangen til én hvor man snakker sammen, opnår man derfor præcis den samme bekræftelse af forholdet som ville være sket med en genetablerende hilsen, men uden faktisk at udføre den.

Sproget er den praktiske bevidsthed

Det oprindelige problem er i virkeligheden uden større betydning – også selvom det berører mange mennesker –, og taget isoleret er analysen af det derfor også uden særlig interesse. Den er da også først og fremmest ment som et konkret eksempel på hvordan en type problemer kan analyseres ved hjælp af en bestemt teori. Problemerne har med bevidsthed,

sprog, handling, og social orden at gøre, og teorien handler om hvordan disse fænomener hænger sammen og forholder sig til hinanden. Teorien siger noget i den her retning:

Lige meget hvad man siger, så udfører man dermed én eller flere sproghandlinger: at hilse, at præsentere sig, at spørge, at svare, at love, at påstå, at befale, at rose, at anklage, at bande, at indrømme, at argumentere, o.s.v. Enhver sproghandling er gennem regler forbundet med sociale strukturer. For at kunne udføre de forskellige sproghandlinger, må bevidstheden derfor hele tiden arbejde med at tolke situationen og betragte de sociale forhold den indeholder som »bekendte«, »fremmede«, »private«, »offentlige«, »praktisk forbundne«, »praktisk uforbundne«, o.s.v., o.s.v. Hver gang man siger (eller skriver) noget, så meddeler man automatisk sin tolkning af hvordan den situation er struktureret som man befinder sig i, og hvis denne tolkning ikke betvivles eller benægtes af den man taler med eller til – og det sker sjældent – så bekræfter man dermed realiteten af en bestemt social struktur.

Det kunne godt være sådan en teori en kendt skribent og storforbruger af sprog, tænkte sig da han i det 19. århundrede skrev:

»Sproget er så gammelt som bevidstheden – sproget er den praktiske bevidsthed, sådan som den virkelig eksisterer for andre mennesker og altså også først for mig selv, og sproget opstår ligesom bevidstheden først og fremmest af behovet for eller nødvendigheden af at omgås andre mennesker.«

»Dav igen«

Peter Harms Larsen, f. 1943,
lektor i dansk sprog,
Roskilde Universitetscenter.

Om åbenbarelsen

En dag da vi sad og spiste frokost var min datter, 3 år, åbenbart meget sulten. Hun spiste den ene æggemad efter den anden. Da hun havde gruflet den fjerde i sig, sagde hun:

– Jeg er åbenbart meget sulten idag.

Jeg forklarede hende at det kunne hun slet ikke sige, enten var hun sulten, eller også var hun ikke sulten. Hun kunne ikke *åbenbart* være sulten. Det lykkedes mig vist ikke at overbevise hende. Mine argumenter var da heller ikke særlig overbevisende.

Nu har jeg tænkt nøjere over sagen. Når noget *åbenbart* er tilfældet, betyder det ikke at sagen er åbenbar, for det var den sag at hun var sulten jo. Det betyder snarere at det er noget man kan regne ud på grundlag af de åbenbare kendsgerninger.

Man kan nemlig ikke sige:

Hun kommer åbenbart til middag, det ved jeg.

Derimod kan man sige:

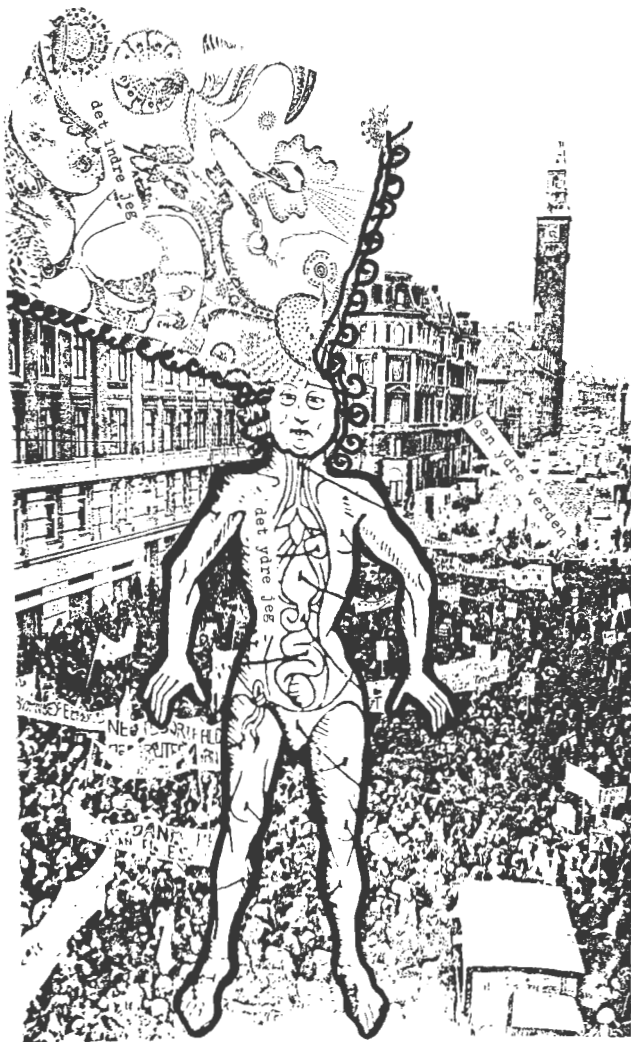
Hun kommer åbenbart til frokost, det kan jeg regne ud.

Nu viser det sig også at det kun er hende der ikke kan sige at hun åbenbart er sulten, jeg kunne sagtens have sagt:

– Du er åbenbart sulten idag.

Problemet er præcis det samme som det med *mig* og *dig*. De fleste voksne regner med at det er svært at hitte ud af, at når jeg taler, er *jeg* mig; men når barnet taler, er *jeg* hende. Så i stedet for at sige:

– Vil du komme hen til mig med den stegte due siger de ofte:

– Vil Hanne komme hen til mor med den stegte due. Jeg er imidlertid ret sikker på at børnene nok skal hitte ud af det alligevel. For ellers ville de heller ikke kunne hitte ud af

– Du er åbenbart sulten. Man skulle i stedet for have sagt:

– Far kan regne ud at du er sulten.

Åbenbart angiver nemlig noget der kan regnes ud af DEN TALENDE, lige som jeg går på den talende.

Nu kan man så beskrive hvorfor min datter ikke skulle kunne sige som hun gjorde. Hun kunne nemlig ikke sige:

– Jeg kan regne ud at jeg er sulten.

Grunden er at *sult*, det er noget man *ved* at man har eller *føler*, det er ikke noget man *regner ud*. Det samme gælder for en række andre ord. Man kan ikke sige:

Jeg har åbenbart ondt i hovedet
eller

Det gør åbenbart ondt i mit ben.

Jeg kan åbenbart ikke lide Erik.

Derimod kan man sagtens sige:

Jeg bliver åbenbart rød i hovedet af sprut.

Mine knogler er åbenbart ret skøre.

Mit stofskifte er åbenbart for langsomt.

Jeg er åbenbart for tyk til denne kjole

Grunden er at man ikke kan mærke at knoglerne er skøre, man kan kun slutte sig til det ved at tælle sine knoglebrud.

Brugen af *åbenbart* deler altså vores sproglige verden op

i to afdelinger: de ord der betegner de evidente ting, alle oplevelser man har helt umiddelbart: følelser, sindstilstande, bevidsthedstilstande, ens viden om ting. Man kunne kalde denne del DET INDRE JEG.

Den anden afdeling er hele resten af verden, som igen består af to ting: de dele af ens krop som man ikke kan mærke: knoglerne, leveren, det indre jeg i fortid og fremtid. Det kunne man kalde DET YDRE JEG. Derudover er der hele DEN YDRE VERDEN: haven, naboeerne, samfundet, Grimms Eventyr osv.

Der er noget interessant ved det ydre jeg. Film og fjernsyn har nemlig givet øgede muligheder for at man kan betragte sig selv udefra. Hvis min datter om 3 år ser en film af det omtalte måltid, så kan hun se sig selv udefra. Hvis hun ellers har glemmt situationen, så kan hun helt naturligt sige:

– Jeg er åbenbart meget sulten.

for så er det jo noget hun slutter sig til, når hun ser filmen, at hende på filmen er.

På samme måde er det heller ikke unormalt at sige:

– Jeg er åbenbart sulten hvis ens mave knurrer, men man har måske et lidt for uengageret forhold til sin mave.

Jeg har med vilje betonet at det indre jeg, det ydre jeg og den ydre verden er opdelinger af den SPROGLIGE verden. Det er ikke givet at den VIRKELIGE verden ser ud på samme måde. Man kunne godt tænke sig at man havde evidens-oplevelse af noget som man sproglig set kunne sige *åbenbart* om, og omvendt. Religiøs og viden-

skabelig litteratur prøver vel altid at flytte de sproglige grænser så de er mere i overensstemmelse med virkeligheden. Men skellet hører til den SOCIALE verden i den forstand at den jeg taler med, må respektere det. Hvis jeg siger en af de sætninger hvor man ikke kan sige *åbenbart*, så kan den jeg taler med ikke svare at det ikke passer.

– Jeg har ondt i hovedet.

– Det passer ikke, du har ikke spor ondt i hovedet.

Sådan et replikskifte forekommer, men det nærmer sig med rasende fart et skænderi hvor parterne gensidig kan beskyldte hinanden for at simulere og lyve og fornærme osv.

Det er åbenbart i den sociale verden at den indre og den ydre verden støder sammen.

Ole Togeby
f. 1947, adjunkt i dansk sprog,
Københavns Universitet

Pokersprog

fra (Holberg til Hartling)

MONTANUS: *Han svarer jo ikke til det jeg spør ham om. E qva Schola dimissus es mi Domine?*

PER: *Adjectivum et Substantivum genere, numero et Caseo conveniunt.*

JESPER: *Han maaler ham min Troe Skieppen fuld; ret, Per! vi skal min Troe drikke en Pæl Brændeviin sammen.*

MONTANUS: *Dersom Hr. Foged vidste, hvad han svarede, skulde han lee sin Mave itu. Jeg spør ham, fra hvilken Skole han har deponeret, han svarer noget andet hen i Taaget.*

*(Holberg »Erasmus Montanus,
3. akt, 3. scene)*

For at blive en god pokerspiller må man have perfekt kontrol over sin ansigtsmimik. Disse umiddelbare sjæle, hvis ansigt altid er et ukompliceret spejl af deres sindstilstand, kan godt pakke sammen i dette spil. De kan være udmærkede ludospillere, men poker lærer de aldrig.

Et pokerfjæs er et fjæs som er bevidst udtryksløst. Fortvivlelse, skuffelse, resignation, håb og begejstring er sammenfattet i én og samme maske. Der er intetentydigt svar til medspillernes øjne. Eller: de får det svar de gerne vil have.

Men lad nu være med at tro at et pokerfjæs er noget man kun har brug for når man sidder og spiller poker. Der er mange andre spil ude i samfundet hvor det kan bruges. Fx i politiske forhandlinger.

Pokerfjæsets modstykke på det sproglige plan hedder selvfølgelig *pokersprog*. For at få et indblik i nogle af de faktorer som udvirker dette sprog, vil vi se på nogle spørgsmål-svar-situationer.

Så rigtigt at det slet ikke kan være galt

Hvis jeg ringer til DSB og spørger hvor meget en returbillet til Berlin koster, så er der ikke nogensomhelst grund til at jeg ikke skulle få et klart og tilfredsstillende svar. Damen får jo sin løn bl.a. for at give korrekte oplysninger. Her er der ingen grund til pokersprog.

Men hvis nu jeg er oppe til eksamen, og bliver spurgt hvornår Karl Marx døde, og jeg faktisk ikke aner det, så har jeg grund til at forsøge at bluffe mig igennem med et pokersvar: »Den materielle død rammer os alle før eller siden. Den kan ingen af os gå fri af. Men når talen

er om store ånder, hvis hele liv har været viet tænkning eller kunstnerisk skaben, er den eneste virkelige betydning af begreberne liv og død deres *værkers* og *tan-
kers* liv og død eller glemsel osv.»

Teknikken er her den at man tager ét af ordene fra spørgsmålet: 'død', og spalter det op i to: 'materiel død' og 'åndelig død'. Ved hjælp af en lang række selvfølgeligheder, som ingen mors sjæl vil kunne anfægte, ankommer man komfortabelt til den konklusion at karlen overhovedet ikke er død. Man kan så håbe at læreren er blevet forvirret af al snakken, eller måske har ladet sig imponere af det videnskabelige sprog.

Sproglige lederegenskaber

En anden pokersituation foreligger når man er forhindret i at svare klart fordi et klart svar er uhensigtsmæssigt af én eller anden grund.

Lad os fx sige at jeg har to venner A og B. A er fanatisk tilhænger af kongehuset. B er demonstrativ republikaner. Den dag jeg har 40-års jubilæum som kontorbud i Justitsministeriet, har jeg inviteret dem til en lille festlig sammenkomst. Mens vi sidder og har det hyggeligt kommer et telegram med meddelelse om at jeg vil få tildelt en medalje for lang tids tro tjeneste. I munden på hinanden udbryder:

A: – Hvilken stor ære!

B: – Den må du selvfølgelig afslå!

De ser spørgende på mig.

Jeg vil ikke for alt i verden miste hverken A eller B. Det jeg siger må derfor være så bredt at det tilfredsstiller A og B lige meget, eller lige lidt. Jeg må tage tilflugt til pokersprog: »Nu har jeg været i statens tjeneste i fyrretyve år. Men staten er jo os allesammen. Jeg opfatter det derfor som en påskønnelse fra mine med-

borgere at man vil give mig denne orden.»

Med disse ord har jeg nogenlunde tilfredsstillet A – uden at binde mig til at modtage ordenen. Nu er det så B's tur til at få lidt: »Imidlertid bør man altid i videst muligt omfang overveje konsekvenserne af sine handlinger og aldrig handle overilet. I, kære venner, ved hvor meget det altid ligger mig på sinde at handle således at hensynet til mit venskab med jer tilgodeses. Og jeg forsikrer jer at jeg også i denne situation vil vide at handle på en måde som til syvende og sidst vil virke for den ideelle statsform ...»

Min situation her er meget lig den en leder af en større forening eller politisk parti ofte står i: han skal prøve at finde en formulering som dækker over interne konflikter. Dette placerer evnen til at tale pokersprog helt fremme i forreste række når talen er om *lederegenskaber*. I en forsamling hvor gemytterne er ved at komme i kog, vil en formand med dette talent kunne sætte sit mundtøj igang og gyde balsam over brushovederne, og først holde op når alle har besindet sig og har indset fornuften i at holde sammen.

Slimet som en kat og glat som en ål?

Nu er det så på tide at vi tager et autentisk eksempel på pokersprogbrug.

Forestil dig at du er leder af partiet Venstre og at det er umiddelbart efter valgresultatet fra den 4. december 73 er kendt. Det er den 5., kl. ca. et om morgenen. Uffe Ellemann-Jensen spørger: »Må jeg spørge N. N. som leder af det tredje-største parti i dag: Hvad tror De grundlaget for en eventuel samlingsregering skal være? Skal det være at man lover hinanden lempelser og deler ud til vælgerne, eller skal det være at man lover hinanden stramminger?«

Hvad skal du svare til dette?

Du har endnu ikke haft noget møde med partiets ledergruppe. Situationen i Folketinget er ændret. De fem gamle partier er gået tilbage og ind er kommet Fremskridtspartiet, Kristeligt Folkeparti, Kommunisterne, Retsforbundet og Centrumsdemokraterne. Der forestår vanskelige og uoverskuelige forhandlinger inden en regering kan dannes. Ja, måske kan man ikke engang danne en regering, men må udskrive valg igen.

Det kan ikke lade sig gøre at ignorere spørgsmålet. Der er fjernsyn og radio på, og alle de andre partiledere er til stede. Desuden er du jo mødt frivilligt op – selv om du udmærket godt vidste at Ellemann-Jensen og Ole Andreasen ville fyre spørgsmål som dette af.

Nej, du må sige noget.

Situationen forbyder at du siger noget-somhelst som kan reducere din manøvre-frihed i de kommende forhandlinger. Her skal du være smidig som en kat og glat som en ål. Men det vil også af interne partigrunde være betænkeligt at du så meget som antyder partiets linje offentligt, inden du har analyseret situationen med de andre partispidser og I har lagt en strategi i fællesskab.

Det er i den slags situationer altid godt at gå i flæsket på spørgsmålet. I stedet for at starte dér hvor spørgeren slap, i stedet for kritikløst at acceptere den ramme for et svar som spørgsmålet har opstillet (en typisk febrilsk nybegynder-fejl), så gå lidt tilbage i tiden og omform spørgsmålet så det passer til dit ærinde. Udvælg efter bedste evne det i spørgsmålet som du bedst kan bruge som udgangspunkt for en effektiv replik, og lad være med at have søndagsskoleagtige idealer om at du skal svare på det der blev spurgt om.

I den foreliggende situation er dit ene-

ste mål at undgå at røbe noget om hvad dit parti vil. Din første opgave er derfor straks af sløre ethvert tilløb til klarhed som spørgsmålsstilleren måtte have ind-sneget i spørgsmålet. Derfor er du faktisk tvunget til at starte nogenlunde således: »En *eventuel* samlingsregering! Må jeg stadigvæk sige at det er helt umuligt i øjeblikket at sige hvordan det bliver. Der er ti partier og der er ti forskellige mandtall. De vil blive lagt sammen og kombineret på mange forskellige måder.«

Mesteren

Nu er den tilstand af kollektiv uvidenhed som fandtes før spørgsmålet, genoprettet i fuld styrke. Ingen tvivl om det.

Fortsættelsen vil jeg gengive uden afbrydelser. Indtil nu har replikken været et habilt stykke rutinearbejde. Men i fortsættelsen kendes mesteren. Kun meget få vil nå så vidt som Poul Hartling (thi ham er det jo):

»Men det er ikke det der har interesse. Det afgørende er, og det er vel også det De er inde på, det afgørende er den politik der skal føres, og der mener jeg det afgørende i *første* omgang, det vigtigste for den første tid, det er den økonomiske politik, det er priserne, inflationen, det er finanslovens budgetter og omkostningsbeløb, valutabalancen, og det er olie-krisens konsekvenser. Det er *de* ting som man må tage op, og spørgsmålet er så om man kan finde en samling om *den* nødvendige politik.«

Kunsten at tale pokersprog består i at sige ingenting på en måde så tilhørerne er overbevist om at der er sagt noget væsentligt. De fleste vil kunne lære at sige ingenting. Men de færreste vil nogensinde blive i stand til at gøre det så overbevisende som i denne replik.

Fra at tale om hvad *mange* vil: *De vil blive lagt sammen og kombineret på mange forskellige måder*, går Poul Hartling over til at tale om hvad det i *virkeligheden* drejer sig om: *det afgørende er den politik der skal føres*. Og i denne forbindelse fremsætter han sin egen personlige mening om hvad det er der skal tages fat på: *og der mener jeg ... Endelig til sidst præciseres det hvad forhandlingernes resultat afhænger af: spørgsmålet er så om man kan finde en samling om den nødvendige politik*. Altsammen holdt i et udsøgt pokersprog.

Denne evne til at lægge et »dramatisk« forløb ind i sin pokertale er simpelthen guddommelig. Alle ledere af større partier besidder den. Og det hører ingen steder hjemme at bebrejde dem at de ingenting siger. Deres pokersprog er et nøje afstemt svar på situationens krav og muligheder.

Krusninger på uvidenhedens blanke overflade

Men nu er Uffe Ellemann-Jensen jo heller ikke ligefrem nogen novice i faget, og det er egentlig betagende at følge hvorledes han i fortsættelsen kæmper for at vride blot den mindste stump information ud af Hartling.

ELLEMANN: Altså, nu siger De godtnok man skal til at sidde og kigge på de her 10 kombinationer ...

HARTLING: Næ, jeg siger at det er der mange der vil gøre og allerede har gjort.

Faktisk brugte Hartling den upersonlige, passive vending: (*mandat-tallene vil blive (...) kombineret på forskellige måder*). Set i sammenhæng med resten af replikken er der ingen tvivl om at det betyder: *mange (men ikke jeg) vil kombinere ...* Ellemann laver den passive vending om til aktiv, indfører det ubestemte *man* som subjekt og skifter *vil* ud med

skal til at. Tilsyneladende uskyldige, små, overfladiske ændringer – men sørme om det ikke nu er kommet til at betyde: Poul Hartling skal til at kombinere . . . Denne lille krusning på uvidenhedens blanke overflade må Hartling naturligvis straks udglatte.

ELLEMANN: Ja, og der vil vi jo alene nå op på et sted mellem 1000 og 1500 forskellige mulige kombinationer, ikke?

HARTLING: Ja.

ELLEMANN: Men der er vel især 4 bogstaver som falder i øjnene når man nu sidder og kigger ned ad, og det er vel A og B og C og V, som jo tilsammen giver et ganske pænt flertal. Æh, kunne De forestille Dem sådan et samarbejde med / æh under ledelse af den hidtidige statsminister?

HARTLING: Jeg kunne forestille mig at der er det *krav* til os at når den nødvendige politik skal føres igennem, så må der stå en stærk/ et stærkt samarbejde, et bredt samarbejde *bag* denne politik. Om det så kan lykkes og hvordan det kan lykkes, det kan vi ikke sige i denne natte-time.

ELLEMANN: Hvad siger Hilmar Baunsgaard? Er *det* også Deres ønskedrøm? Er det den bogstavkombination på de 4 bogstaver . . .

BAUNSGAARD: Jeg synes ikke det er særlig *vist* (at prøve at presse forskellige bogstavkombinationer igennem i aften . . .)

Ellemann er en meget hårdkogt spiller. På trods af at Hartling har værget fortræffeligt for sig, og ikke har sluppet én eneste information ud, er denne forhærdede TV-journalist fræk nok til at lade som om Hartling går ind for et ABCV-samarbejde. Og ikke nok med det. Han lader sin provokerende fortolkning af Hartlings pokersnak indgå som *underfor-*

stået forudsætning i sit næste spørgsmål som han retter mod Baunsgaard. Han gør det på denne måde meget vanskeligt for Hartling at dementere.

På den anden side rummer spørgsmålet en fælde for Baunsgaard. For hvis Ellemann ved hjælp af dette spørgsmål kan lokke ham til at tale *som om* Hartling *havde* erklæret sig mere eller mindre for ABCV, så ville man »diskutere en hypotetisk situation«. Og er der noget erfarne politikere afskyr som pesten så er det at tale om situationer som ikke foreligger. Men Baunsgaard giver sig i stedet til at tale om selve interviewsituationen.

Klap I, Ellemann!

Drevne pokersnakkere skaber drevne interviewere. I massemedierne bliver konfrontationen mellem pokersnakkende politikere og inkvisitorisk journalist særlig skarp når mediets (publikums) krav om at få noget at vide, mødes af partiets krav om at der absolut intet må sive ud. Men disse til tider hårde tvekampe bør selvfølgelig aldrig få os til at glemme de stærke bånd som binder modstanderne til hinanden. For gennem journalisten får politikerne vælgerne i tale, og fra politikerne får journalisten politisk stof. De kan simpelthen ikke undvære hinanden. De vil derfor altid omhyggeligt undgå fx at komme i skænderi foran kameraerne. Og det er altså (bl.a.) derfor vi aldrig kommer til at høre replikkerne:

ELLEMANN: Tag nu og hold op med at hælde vand ud af ørerne, Hartling!

HARTLING: Klap din flabede kæft i, Ellemann.

Det kunne ellers være forfriskende.

Klaus Kjøller, f. 1944,
undervisningsassistent i dansk sprog
ved Københavns Universitet.

S
T
Å

Liørøe

S
I
DD
E

Det hele begyndte med at jeg en dag sad og snakkede med en kollega fra Japan. Han er her for at studere dansk, og han er mere end god til det, så de problemer han har med sproget er af den mere raffinerede art, dem som man ikke kan læse om i grammatikkerne. »Er det rigtigt«, spurgte han, »at sige *døren står åben*?« Ja, det var det da. Så gik han hen og lukkede døren. »Nu *står* den vel lukket?« Nej da, nu *er* den lukket!

Det var det der fik os til at drøfte ordene *stå*, *ligge* og *sidde*, og det lærte jeg meget af.

Det følgende er en redegørelse for lidt

af det jeg kom frem til ved at undersøge de ord vi bruger i dansk til at betegne at ting, dyr og mennesker er placeret i forhold til et underlag eller en baggrund. Faktisk kommer vi slet ikke ind på *åbne* og *lukkede døre* i denne omgang. Det bliver indviklet, men bare man er indfødt er der ingen problemer i praksis. Vi kan det allesammen.

Høje, lave, og flade ting

Noget af det første vi må finde ud af når vi skal vælge placeringsord, er hvilken form tingen har.

En genstand kan være høj, dvs. længere på den lodrette end på den vandrette led. Det er fx en klods eller en cylinder eller et æg på højkant. De høje ting *står* altid når de er anbragt på et underlag. Se tegning nummer (1).

Så kan ting også være »lave«. Det er klodsen eller cylinderen når de er anbragt sådan at de fylder mere i bredden end i højden. De lave ting *ligger* altid (2).

Endelig kan ting være »flade«. Det er de når de i højden kun fylder meget lidt i forhold til bredden. Flade er fx et stykke papir, et bræt, eller en gramfonplade (3). De *ligger* allesammen – naturligvis

indtil man rejser dem på højkant: så er de »høje« og står altså op.

En terning – altså en firkantet klods der er lige lang på alle kanter – og en kugle kan det være svært at finde ud af om man skal kalde høje eller lave, men de behandles i reglen som lave: en terning og en bold ligger normalt på bordet (4).

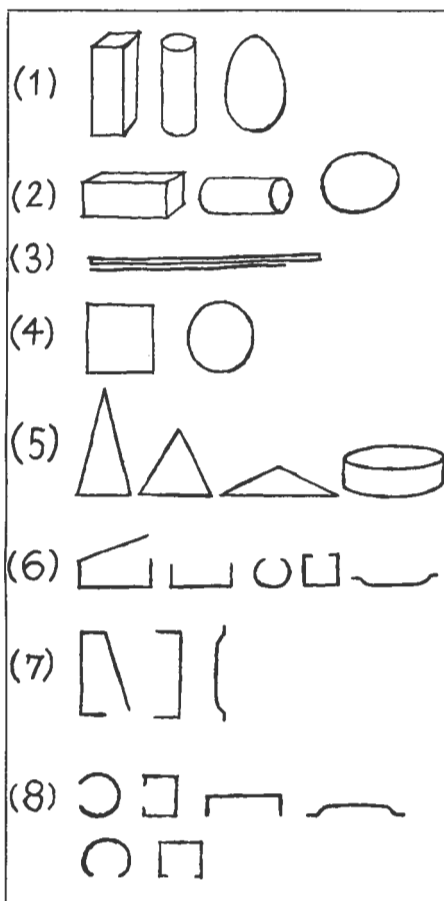
Det med det høje er heller ikke så ligetil. Det er klart at en spids pyramide, eller kegle, der er mere høj end den er bred, *står*. Men også en pyramide eller en kegle der er lige så høj som den er bred, *står*, og det samme gælder en pyramide, en kegle eller en cylinder der er bredere på den vandrette led end på den lodrette (5).

Op og Ned

Det må hænge sammen med at man har en fornemmelse af at der er op og ned på den slags ting. Vi oplever dem som noget der har en lodret akse, og når den vender den rigtige vej, så *står* tingene øjensynlig.

Det bliver endnu tydeligere når vi går over til de lave ting. Det er nemlig ikke uden videre rigtigt at de lave bare *ligger*. Hvis det er ting beregnet til noget bestemt, har de som regel et klart op og ned. Man ser det lettest når det drejer sig om beholdere; de har en åbning, og den normale placering for en beholder er at den har åbningen opad. En lav genstand med åbningen opad *står*: en cigarkasse, et lavt, bredt askebæger, en kugleformet vase, en tedåse af form som en terning, selv noget så lavt som en tallerken står på bordet (6). En cerutæske eller en æske tændstikker derimod, de *ligger* på bordet, og passer jo godt med at de har åbningen i enden. (Rejser man dem på højkant, *står* de naturligvis, men det passer også med reglerne).

Engang imellem kan man komme lidt i tvivl. En botanisérkasse er en cylinder der

er så lang at den næsten er »flad«, og så skulle den jo *ligge*; men den har åbningen i siden, ikke for enden, og der er ingen tvivl om at åbningen viser hvad der er opad, og så skulle den jo *stå*. Derfor kan vi både sige at botanisérkassen *står* og *ligger* på bordet. Lige sådan med kufferter: er det hanken der viser hvad der er opad, eller er det den side der fungerer som låg? Vi kan vel lige så godt bruge *ligge* som *stå* når kufferten er anbragt med låget opad og hanken til en af siderne.

Men som regel er der ingen problemer. Vi er ikke i tvivl om hvad der er op og ned på borde, telefoner, cykler, xylofoner og vogne, og de *står* hvis der ellers her-sker god ro og orden.

Regler for uorden

Hvad nu hvis disse ting anbringes så deres »opad« ikke vender op? De kan jo blive »høje«, og så *står* de naturligvis: en cigarkasse eller et askebæger på højkant, eller en tallerken i et opvaskestativ (7). Men er de også »lave« når de er placeret unormalt, så *ligger* de pludselig! (8) Det er vasen eller tedåsen på siden, og askebægeret, tallerkenen, vasen og tedåsen med bunden i vejret. Når det drejer sig om den slags uorden, nøjes man dog som regel ikke med bare *ligge* og *stå*. Cigarkassen *står på enden*, tallerkenen *står på højkant*, vasen *ligger på siden*, og askebægeret *ligger med bunden i vejret*.

Nu kunne man tro at en cigar- eller chokoladeæske med den rigtige side opad altid *stod*. Men så enkelt er det ikke. Vi kan sige »der står en cigarkasse på bordet«, men også »der ligger en cigarkasse på bordet«. Og lige sådan med chokolade- og andre lave æsker og beholdere. Men er der ikke en forskel? Hvis vi siger »der står ...«, så mener vi at æsken er parat

til brug, betjen dig bare. Siger vi »der ligger ...«, så er æsken som regel ikke anbragt med hensigt, den er der tilfældigt, som et led i den almindelige uorden. Æsken betragtes bare som en lav klods der er i vejen, ikke som en beholder med en bestemt funktion. Cigarkasser har det derfor med at *stå på bordet*, men *ligge på gulvet*. Hvis det altså ikke drejer sig om et party i en lejlighed, hvor gæsterne sidder på puder og madrasser på gulvet. Her kan værten udmærket sige: »Vil du ikke ryge? Der står en kasse cigarer på gulvet derhenne«.

Beholdere og indhold

En pølse er en cylinder, og den skulle derfor normalt *ligge*, og det gør den da også. Men siger jeg »Der står en spegepølse inde på bordet«, så betyder det jo ikke nødvendigvis at den står på højkant som et fyrtårn på det kolde bord.

Det hænger sådan sammen: Når ting er anbragt på underlag eller i beholdere der kan flyttes, så kan vi vælge *stå/ligge* efter underlaget eller beholderen uden i øvrigt at nævne dem. Der *står* et fad på spisebordet, og på fadet *ligger* pølsen; vi kan så sige at pølsen *står* på bordet. Siger vi »Pølsen ligger på bordet«, så må den være smidt direkte på dugen. En ubearbejdet flæskesteg *ligger* på køkkenbordet, men når den er stegt *står* den på bordet – fordi den er anbragt på et fad som *står*.

Det kan næsten se ud som om der er tale om en koldblodig form for sproglig økonomi: *der står (en tallerken med) en kold pandekage til dig i køkkenet*. I stedet for at nævne beholderen, lader vi den bare »smitte« af på placeringsordet.

På samme måde *står* der cigarer fremme selv om disse nikotincylindre er anbragt vandret i deres kasse; fidusen er jo at kassen *står*. »Der ligger cigarer« må betyde at cigarerne ligger frit på bordet, uden

kasse. Om det så er noget så fladt som 500 ark skrivepapir, kan de *stå* på bordet når bare de er i deres æske. Det samme gælder væsker: der *står* rødvin på bordet, men der *ligger* rødvin i kælderen.

Hvornår sidder ting?

Hidtil har vi kun været inde på ting der står løst på vandret underlag. Hvad nu hvis de er anbragt på lodrette flader? Ja, så *sidder* de: der *sidder* en kontakt i væggen, der *sidder* en plakat på porten, der *sidder* et lille vindue til venstre for døren, og der *sidder* en fedtplet på tapetet. Det ser også ud til at ting *sidder* på undersiden af vandrette flader: der *sidder* en lampe i loftet, der *sidder* et kabel på undersiden af broen, og der *sidder* en projektør under helikopteren. Så er det ligegyldigt om det er »høje«, »lave« eller »flade« genstande.

Sidder bruger man når tingene er gjort fast. Det er det der er fælles for væg og loft. Men det gælder også gulv og tag: en stang, en kugle eller et tæppe kan *sidde* fast i gulvet, skorstenen og antennen *sidder* på taget, men blikkenslagerens værktøjskasse *står* på taget. – Hatten *sidder* på hovedet, brillerne *sidder* på næsen, og bukserne *sidder* lidt stramt om enden.

Vi kan vel også sige at stjernerne *sidder* på himlen, og det kunne tyde på at sprogbrugen her ikke er blevet justeret de sidste 600 år. Det ny verdensbillede er ikke rigtig slået igennem!

Geografi

Når det drejer sig om geografi er hovedreglen at man siger *ligge* om hvad som helst, både »høje«, »lave« og »flade« ting: Eiffeltårnet *ligger* i Paris, Statens Museum for Kunst *ligger* på hjørnet af Sølvgade og Østervold, Sahara *ligger* i Nordafrika osv.

Det må hænge sammen med at når man taler om geografi, er alle ting flade: hele landskabet er kun tegn og kruseduller på kortet, de har ingen højde, kun udstrækning til siderne. Læg mærke til forskellen mellem *hvor ligger Jensens sommerhus?* og *hvor står Jensens sommerhus?* Det første spørgsmål gælder husets geografiske placering (vi går ud fra at huset ikke er væltet!), og et muligt svar er *på Nordfyn eller nede ved søen*. Det andet spørgsmål må snarest besvares med *henne i hjørnet*, for det er ikke geografi, dette her. Det må dreje sig om et præfabrikeret sommerhus, der endnu ikke har forladt fabrikken. Når huset ikke har fundet sit blivende sted, er det ingen geografisk genstand, men en æske med den rigtige side op, og så skal det jo *stå*. Og hvis svaret på det andet spørgsmål er *nede ved søen*, så må der også være tale om en midlertidig placering.

Der findes en art geografiske genstande som ikke altid bare *ligger*, og det er dem der har form som linjer, rette eller snoede. Floder og åer, veje og broer, grænser, kystlinjer og jernbaner *løber igennem*, går *henover*, *strækker sig*, *går fra x til y* osv. Det ser ud til at vi har en fornemmelse af noget med bevægelse ved disse stregformede ting.

Det er dog ikke anderledes end at veje og gader godt kan ligge, når det bare er i byer! *Hvor ligger Europavej 1?* lyder sært eller forkert, men der er ikke noget i vejen for at sige *hvor ligger Købmagergade?* eller *jeg aner ikke hvor Nordre Frihavnsgade ligger*. Men selvfølgelig også *hvor går Købmagergade?* Forskellen er at når jeg siger *ligger*, så er det fordi jeg har et ærinde på Købmagergade, men tænker jeg på gaden som en trafikåre ad hvilken jeg kan komme fra ét sted til et andet, så siger jeg *går*.

Hvis vi altså interesserer os for ud-

strækningen og retningen af veje, jernbaner osv., bruger vi *gå* eller andre bevægelsesord. Men hvis det er et punkt eller et mindre stykke der interesserer os, så er det *ligge*. Denne regel gælder også uden for byerne: *hvor ligger jernbanen?* (jeg skal med toget) – *grænsen ligger kun 100 m herfra* – *kysten ligger lige bag den klitrække dér* (der kan du bade).

Når vi siger geografi, må vi have med at det også gælder mini-geografien, altså så små områder at de som regel ikke er med på noget kort; der *ligger* en købmand på hjørnet, der *ligger* en isbod over for skolen, og vi kan nå helt ned til matrikelkortet: huset *ligger* ca. midt i haven; men med cykelskuret er den yderste grænse nået: det kan vel til nød *ligge* i baghaven (*stå* er dog lige så godt). Så kan det heller ikke blive mindre; træer, flagstænger, buske og tulipaner *ligger* ikke når de ellers *står* op – hvis De forstår hvad jeg mener.

Så snart vi er indendøre begynder det imidlertid igen: dagligstuen *ligger* ud til baghaven, badeværelset *ligger* ved siden af køkkenet osv. Det er husets geografi som vi kender den fra arkitektens tegning. Møblerne er flyttelige genstande og er ikke nødvendigvis med på kortet over huset, så de *står* bare, og følger reglerne for ting og løsgenstande.

Zoologi

Så er der dyrene, og her regner vi os selv med. Vi er vist ikke i tvivl om hvornår mennesker, hunde, løver og andre ordentlige kreaturer *står*, *ligger* eller *sidder*. *Stå* er at bruge benene til understøttelse, *sidde* er at bruge bagen (plus evt. benene), og *ligge* er at bruge kroppens sider, også over- og underside, til understøttelse. Her har jeg set helt bort fra mærkelige dyr der måske hverken bruger arme eller ben,

men holder sig fast med halen, og hvad man nu ellers kan tænke sig af sære påfund. Mere almindelige væsener er der som sagt ingen særlige problemer med.

Indtil man kommer til småkravlet. En flue kan absolut ikke *stå* på bordet eller på gulvet, den *sidder*. Det gælder alle insekter og småfugle, og så kan underlaget være nok så vandret: en gråspurv *sidder* på jorden, og der *sidder* en hveps på min honningmad.

Det afgørende ser ud til at være størrelsen: de små *sidder*, de store *står*. Et stankelben for eksempel, det *sidder* selv om det har lange let synlige ben. Og en flodhest *står*, skønt den næsten ikke har ben i forhold til kroppen. Pindsvinet er af nogenlunde samme statur som flodhesten, men den er så lille at den *sidder*. En edderkop *sidder* naturligvis også; men *står* man og kigger på den model af en edderkop der findes på Zoologisk Museum i København (den er på størrelse med et cykelhjul), så har man mest lyst til at sige at *dér står* en edderkop.

Noget så småt som en mus *sidder* altså på gulvet selv om den støtter på alle fire, men så snart vi er fremme ved katten og hunden, så kan de udmærket *stå* på jorden; hvis de *sidder* er det om jeg så må sige på den menneskelige måde, dvs. på bag og ben. Det samme gælder de større dyr, heste, grise, køer og får osv. At en kanin og en hare *sidder* og vel slet ikke kan *stå* så længe de har alle fire ben på jorden, må skyldes at det i det mindste ser ud som om de støtter både på bagdelen og benene. Jeg tør ikke udtale mig om kænguruen; den er vores sprogbrug nok ikke rigtig fortrolig med: *står* den eller *sidder* den?

Det med størrelsen er i øvrigt knyttet til selve dyrearten, og har ikke nødvendigvis noget med centimeter og millimeter at gøre. Fx *står* hunde og katte altid, også

pekingesere og killinger – selv om de er mindre end pindsvin.

Fugle der er store nok *står* selvfølgelig: der *står* en høne henne ved nælterne, der *står* en flok pingviner derovre, der *står* en stork nede i engen. – Og dog, hønen *sidder* jo på sin pind og sover, og som bekendt *sidder* storken på bondens tag. Det hænger sammen med noget vi har været inde på i forbindelse med ting. Ting der er fastgjort på en eller anden måde *sidder* jo. Og når hønen og storken anbringer sig med et fast greb om henholdsvis pind og tagrygning, eller når en orangutang kravler op ad tremmerne og holder sig fast med alle fire hænder, så *sidder* de hvor de sidder. Det gælder også for en dreng der er kravlet op i et træ; næsten ligegyldigt hvordan han har anbragt sig, vil man sige at knægt *sidder* oppe i træet.

Slanger og krokodiller kan naturligvis kun *ligge*, for de støtter altid på hele undersiden. Der er måske ikke den store forskel på krokodiller og firben i den henseende, men alligevel vil vi nok helst sige at firbenet *sidder* på jorden og soler sig. Det har ikke noget at gøre med størrelsen, selv en stor og fed regnorm *ligger* jo. Det hænger snarere sammen med firbenets vakshed: man har ingen fornemmelse af at det skal rejse sig fra en liggende stilling for at komme i bevægelse.

Vi har ikke været inde på fisk og flyvende fugle; emnet var jo ting på underlag. Men vi kan da lige få med at en gedde *står* stille i vandet når den har ondt i sinde, og en kolibri kan *stå* stille i luften.

»Beholderreglen« gælder også for dyr: vi kan vælge placeringsord efter beholderen og ikke efter dyret. Slanger *ligger* som sagt, og småfugle *sidder*. Men der er alligevel ikke noget i vejen for at sige at der *står* en kvælerslange på stationen, nemlig hvis den befinder sig i en transportkasse. Og »Hvor har du gjort af

undulaten?« »Den *står* ude i køkkenet«: svaret viser at den er i bur. Siger vi *der ligger en kvælerslange på stationen*, så er det en alarmerende oplysning; og hvis man siger *undulaten sidder ude i køkkenet*, så må den være løs.

På 1/10 sekund!

Der er meget mere at sige om *stå*, *ligge* og *sidde*. En del af det der *står* i det foregående er ikke helt nøjagtigt, og vi har slet ikke været inde på det man kalder de overførte betydninger: *der ligger noget rigtigt i det du siger – det står sløjt til med økonomien – Hansen sidder endnu inde med mange interessante oplysninger*.

Det jeg har behandlet her, er kun håndgribelige ting og væsener placeret i forhold til underlag eller baggrund. Det hele har drejet sig om noget der er i ro. Så indviklet og raffineret beskriver vi altså bare stilstand på dansk!

Nogle sprog, fx fransk og japansk, har ikke stort mere end et enkelt ord, nemlig *være*, til det hele. Det kan man faktisk også bruge i alle eksemplerne på dansk, men det virker ligesom lidt tomt, og vi brænder på den måde inde med vores meget nuancerede oplevelse af tingene og deres placering omkring os.

For at vise hvor meget vi tager hensyn til og hvor mange beslutninger vi tager når vi vælger mellem *stå*, *ligge* og *sidde*, har jeg prøvet at tegne det vigtigste ind i et »rutediagram«. (Se side 32). Det prøver at sammenfatte min artikel, men har altså ikke fået det hele med. I virkeligheden er det endnu mere sammensat.

Og tænk så på at vi højst bruger en tiendedel sekund til at vælge.

Erik Hansen, f. 1931,
lektor i dansk sprog
ved Københavns Universitet

Diagrammet gengiver hovedpunkterne af artiklen om stå, ligge og sidde. Men der har ikke været plads til det hele; fx mangler »beholderreglen«.

